

ԲԱՋԷԻ ԵՐԳԸ

ՄԱԿՈՒՄ ԳՕՐԿՈՒ

Նիրհում էր ծովը:

Անհուն, վիթխարի, անծալր ափերի եղերքով պատած, հծծում էր լուրիկ. քնել էր արդէն և կիսում էր անդորր լուսնի կապուտակ լուսի մէջ կորած ճղփին էր տալիս: Թաւշամուն—փափուկ, սև սաթ խաւերով, ալնտեղ նա հեւում հաւաւ երկնքի կապուտակի հետ փարուել, թաղուել էր խոր, պինդ նիրհի մէջ, և իւր պարզ ծոցում բամբակի քուլա թափանցկէն ամպերի պատկերն էր ցոլցում, որ անշարժ կէցած չէին էլ ծածկում ոսկեշաղ աստղերի հրաշալի կերտուածք: Կարծես երկինքը դեռ էլ աւելի թեքում էր ծովին, գիտնալ ցանկալով թէ Բէն էն հծծում մշտախօս արեւ, որոնք ափերին հանդարտ, քնէած ծափին են տալիս:

Ծառախիտ լեռներ, ճոխ բուսականութիւն, թեքուած դէպ գետին հիւսիս-արևմտեան քամու շնորհիւ, զօրեղ գծերով իրենց կատարներն անհուն կապուտի անապատն ուղղած, մեղմում-փափկանում էին հալաւի գիշերալին մեղկ, քնքշաքար փարուող շամանդ խոնավի փաղաքուշի մէջ, որտեղ իրենց չոր, խիստ դիմադներն էին սքողում, կլորել աշխատում: Լեռներն վերապանծ—մտածկոտ էին. Կանաչաւուն, վերտ ալեաց ճոխ կատար պլլուած լեռներից դէպի վար իջած թանձր ստուերի մէջ, կարծես թէ անհուն ջանք էին գործ դնում, որ մեռցնեն—պահեն ալն միակ շարժումն, և՛ ալիքների մշտախօս ծփանք. և՛ թէ փրփուրի անվերջ հեծեծանք, խեղդեն, սպանեն,—մի խօսքով բոլոր ալն ձալն ու ծպտուն, որ տքնում են խախտել դեռ ևս լեռների սէգ կատարների լեռն թագնուած, արծաթափալլ լուսնի կապուտ շողերի սըրբադան անդորր:

—Աւալլած-ան-Աւաքը-բեւոր... հանդարտ հծծում է Նագիր-Ռահիմ-օղլին. խրիմցի ծերուկ չորան հովիւր, որ մի իմաստուն ծերուկ էր, կալտառ, միշտ մեղմադձիկ ու բարձր հասակով, ալիքն սպիտակ, արևառ դէմքով, հիւժուած, չոփ դարձած:

Մի տեղ միասին պառկած ենք հսկալ ժալռ քարի տակի աւղուտի վրայ. ալիք ժալռն անաղին, աղդական սարից

պոկուել էր, ընկել, ստուերով փաթտուել, մամուլ պինդ ծածկուել և նոյնքան տխուր, մռայլ տեսք առել, որքան ազգական հինաւորաց սարը: Նորա այն կողքին, որ ծովն էր նալում, ալիքներն ածել, կուտակել էին տիղմ ու ջրխոտեր, որոնցով կախկտուած մեծ, հսկալ ժալուր, կարծես, թէ ծովը լեռներից բաժնող նեղլիկ, աւազուտ շերտի հետ ամուր կապել—կցել էր: Մեր վառ խարովի լուսաւոր բոցը պատել էր նորան և լուսաւորում էր սարին դարձրած երեսը. լանկարծ բոցն առկալում, ելնում իջնում էր և ծերուկ ժալուր խոր խոր ակոսած դաժան դժերին ստուերներ ձգում: Կարծես խոհերի և մոռմուռնքի անդունդն էր իջել և զգացումներ ծովով համակուել...

Հէնց մեր նոր որսած ձկներն շտապով ածել ենք կաթսան, և ծեր Ռահիմի հետ ձկնաթան եփում. երկուսս էլ ընկղմուած ենք այն բացառիկ հոգեմաշ, տարտամ վիճակի մէջ, երբ ամեն ինչ այնպիսի երազուն, տեսական է թւում, որ ամեն մէկին խոր մէջ համարձակ խոր թափանցելու իրաւունք է տալիս, երբ մեր սիրտն այնքան պարզ, խտակ է, թեթեւ և չունինք ուրիշ ցանկութիւն, բացի խորհելու միակ տենչանքից:

Եւ ծովը շուռում, փարուում է ափին, իսկ կոհակներն այնքան անուշ—մելամաղձ են հծծում, մնչում, կարծես խարովին փարուիլ, տաքնալու խնդիր են դնում: Սրբեմն ընդհանուր ներդաշնակ ծովիը խանգարում է մի բարձրագոյց ցատում և շարսճի այդ նենդ հնչիւնը մեզ պարզ աւուում է, թէ ալիքներից մէկը համարձակ սահել, հասել է մինչ մեր ոտները: Ռահիմն արդէն նմանցնում էր ալիքը կանանց և խիստ կասկածում թէ նոքա փարուելու և համբուրուելու բուռն տենչանք են զգում զէպի մեզ:

Նա պառկած էր կրծքով աւազի վերայ, գլուխը գէպի ծովին և խոհուն՝ դիտում էր սլոտոր, մուխ հեռուն, լինուած արմունկին և գլուխն ափերի մէջ տեղաւորած: Բրդոտ, ոչխարի մոթալ փափախը ծոծրակն էր ընկել և ամբողջապէս մանր ակոսած նորա լայն ճակտին ծովի թարմ քամին համբոյր էր դրոշմում: Մեծ փիլիսոփայութեան մէջ էր ընկղմուած և ուշք իսկ չէր էլ դարձնում թէ ես էլ կողքից լսում եմ նորան. խօսում էր, կարծես, ծովի հետ՝ մենակ:

—Ճշմարիտ հաւատ ունեցող մարդը Աստծու արքայութեան բաժին կըղաւնալ: Իսկ օվ որ Աստծուն և մարդարէին չէ պաշտում, լսում Գուցէ նա հէնց ալս փրփուրի միջին... Եւ այս ջրերի արծաթփալ բծեր, գուցէ, նա էլ... ով գիտէ:

Մռայլ, հզօր ձօճանքով տարածուն ծովը փալլին է տալիս. տեղ տեղ նորա վրայ արտացոլում են անփոյթ նազանքով լուսնի շեղ նետած փալուն շողերը: Թաւարժի լեռան ծեր գաղաթներ լստից արդէն լողում, ելնում է և ալմ էլ

մտախոհ իւր լուսը թափում, զեղում է ծովը, որ նորա դիմաց հանդարտ հծծում է:

—Ռահիմ, եկ պատմիր մի բան... խնդրում եմ ձերին:

—Ի՞նչ հարկաւոր է, հարցնում է ձերը, առանց դառնալու դէպի իմ կողմը:

—Է, աշխատէս... Սիրում եմ լսել քո պատմածները:

—Ամեն ինչ արդէն պատմել եմ ես քեզ... Կորսանից աւելի էլ ոչինչ չգիտեմ...

Այդ ասելով նա ուղում էր որ ես խնդրեմ նորանից: Եւ ես խնդրում եմ:

—Կուգիս, կրպատմեմ քեզ համար մի շատ, շատ հինաւուրց երգ,—համաձայնում է Ռահիմը:

Ես կամենում եմ հին երգը լսել և նա շատ տխուր, մեղամաղձ ծորով, երգի ինքնուրույն անսպաստալին դաշնակը պահելու մեծ աշխատանքով, աղաւաղ ուռած ջարդվիշուր լեղուով պատմել է սկսում:

I.

«Դէպի լեռներին բարձունքն անհուն սողում էր իժը և պառկեց ու մնաց աշնտեղ նա խոնաւ կրճի մէջ մեռակ. ոլորուեց, կծկուեց և նալում էր ծովին:

«Անհուն եթերում, երկնքի վրայ փալտում էր արևն. լեռների տապը երկինք էր իջնում, իսկ աշնտեղ, ներքև ապառաժ ժառին ալիքը դնում, գալիս էր զարնւում...

«Եւ կրճի միջով, մուխ անդունդներով, միշտ ցատկին տալով, կախառ վտակը դուխ կտորելով սահում էր ծովը, ժեռ սեպ քարին համբուրներ տալով:

«Ճերմակ փրփրում, քափքրտինք մտած, ճեղքում էր դռոռը, հինաւուրց սարը, գահաւէժ դէպ ծով, դիմում էր արագ ցասկոտ աղմուկով:

«Եւ անա լանկարծ նոյն կրճի գիրկը, որտեղ ոլորուած կծկուած էր իժը. երկնքից ներքև ընկաւ գլխովալր բաղէն վիրաւոր, ջարդ-փշուր կրճքով, արիւնդաճ մարմնով...

«Անդօր հառաչով նա դետին փռուեց և անուժ ու թալուկ, ցասում զարթոյթով զարկում էր քարին, վիրաւոր կրճքով...

«Իժը սարսափեց. սողաց խիստ արագ, հեռացաւ մի քիչ իւր պառկած տեղից. բայց և ըմբռնեց, հասկացաւ իսկոյն, որ բաղէին կեանքն երկու կամ երեք բոպէից լետով կղադրի ընդ միշտ...

«Մօտ սողաց կրկին դժբաղդ բաղէին և ուղիղ աչքերին նախելով անթարթ, հարցրեց փշալով:

—«Հը, դու մեռնում ես:

—«Այո, մեռնում եմ, ձախ տուեց բաղէն, խոր հառաչ

տալով: Ես փառքով անցրի իմ կեանքի օրեր... Ես գիտեմ բաղդի իսկական արժէք... Ես միշտ քաջարի կռիւ մղեցի... Տեսալ ես անհուն եթեր երկինքը... Դու այնքան մօտկից երբէք չես կարող տեսնել ալդ երկինք... Ախ, դու, խեղճ, թշուառ, դժբաղդ արարած...

— Ե՛լ, ինչ բան է քո դժված, անհուն երկինքը, — դատարկ, անարժէք մի տարածութիւն... Ի՞նչպէս կարող եմ ես այնտեղ սողալ: Ինձ համար այս տեղ չքնաղ, հրաշալի է... ջերմ է ու խոնաւ...

«Այսպէս էր իժը ազատ բաղէին պատասխան տալիս և սրտանց իւր ներսն քամանում նորա անմիտ զառանցանք:

«Այսպէս էր խորհում. — «Թուէս թէ սողա՛մ վերջը լալտնի է. ամենքը հողի բաժին կըդառնան, բոլորին էլ նոյն դամբանն է սպասում...

«Բայց անվեհեր բաղէն լանկարծ թայրտաց, մի քիչ բարձրացաւ, տեղիցն ուղղուեց և անհուն թախծալից աչերով կրճի մութ, խաւար խորքը մուռնջ, լռիկ դիտեց:

«Գորշ, սեպ ժալուերի արանքից ջուրը ծծում էր, սուղւում. խեղդուկ էր մաւր, մութ կրճի օդը. խոնաւ էր հոտում:

«Եւ ձալնեց բաղէն, սրտի հեծութեամբ, մի վերջին անգամ կրկին ժողուելով իւր բոլոր ոյժեր:

«Ախ, թէ կրնա՞լի գէթ մի անգամ էլ երկինք սլանալ... Թշնամուս կրկին կըսղմէի ես... կուրծքիս վերքերին և... իմ իսկ արիւնով՝ կ'սեղդէի նորան... Օ՛, երջանկութիւն կեանքի մաքառման...

«Իսկ իժն ինքն իրեն խորհում էր կամաց. «անշուշտ երկնքում կեանքը թովիչ է, եթէ սա այսպէս անվերջ հեծում է...

«Եւ առաջարկեց ազատ բաղէին. «Արի դու փորձիր մօտենալ ձերպին և ժալուից դէպ վար դու քեզ վալը ձգիր:

«Գուցէ թեքող քեզ վեր կհանեն և կապրես թերեւ գէթ քանի մի լոպէ քո միջավայրում:

«Թայրտաց բաղէն, թուլիկ ձալն հանեց, լարծուն գետնին նա մազլցելով, մի կերպ մօտեցաւ սեպ քարածալին:

«Մօտեցաւ ժալուն, թեքն լարդարեց և ամբողջ կրճով մի խոր շունչ քաշեց. աչերն պոստեց, կալծակներ ցալտեց և ձերպի ծալրից դէպի վալը սահեց:

«Եւ թշուառ բաղէն, որպէս ծանր քար, քարից քար զարկում, անդունդ էր գլորում, թեքը ջարդ փշուր, փետրաթափ եղած...

«Յորձանքի ալիք նորան դրկեցին, արիւնզանդ մարմին մաքուր լուացին, փրփրաղէղ ջրիւրի փափուկ սաւանով պատած՝ մեծ ծովին տարան լանձեցին:

«Ծովի կոհակներ տխուր մռնչով շառաչով դալիս, քարից քար զարկում, սեպ սև ժալուերին լափին էին տալիս...

Նւ թռչնի մեռած դին էլ չէր երևում ամենի ծովի անսահման տարածք, անջրպետի մէջ...

II.

Արճի նեղ անցքում պառկած էր իժը. խորհում էր երկար բաղէի մահուան, ինչպէս և նորա դէպ երկինք տաճած բուռն ըզձի մասին:

Նւ ահա նախքան այն անհուն հեռուն, որտեղ մշտապէս շրջւում են աչեր բաղդի ցնորքով:

— Բայց ինչ էր տեսնում այն մեռած բաղէն ալս անծալր, անհուն լուռ անապատի մէջ. ինչո՞ւ անպիսիք, ինչպէս էր և նա, մեռնելու ժամին, երկինք թռչելու անմիտ ցանկութեամբ և անհուն սիրով հողի են մաշում: Ի՞նչ որոշ, մէկին, պարզ բան են տեսնում նոքա վերևում: Բայց չէ որ ես էլ կարող եմ դիտնալ խկոյն ալդ ամեն, թռչելով երկինք, թէ՛ և կարճ ատեն:

«Ասաց՝ կատարեց. Ողածալ դարձած, ճխաց դէպի վեր. որպէս նեղ երկը, փալկեց պսպղաց արևի ոսկի շողերով ուղղուած:

«Անվերջ սողալու համար ծնուածը՝ թռչել չէ կարող: Մոռցած ալդ բանը՝ նորից ցած ընկաւ քարերի վրա: անվստապծաւ և քթի տակին մի կուշտ ծիծաղեց...

— «Ա՛յ թէ որտեղ է երկինք թռչելու բոլոր հրապուրել: Բանից դուրս եկա՛ւ ընկնելու մէջն Լ... Մտորածու շարիկ, անմիտ թռչուններ... Երկրին անծանօթ, նրանից ձանձրացած, երկինք են դիմում, բարկ անապատում նոր կեանք որոնում: Դատարկութիւնն է միայն ալդ եթերային մեծ անապատի սիակ ճոխ դարդը: Այնտեղ լոյս, արև՝ որքան կամենաս, բայց ապրուստ ու մնունդ՝ մտքով իսկ չանցնես. նոյն իսկ լենարան՝ կենդանի մարմինն այնտեղ չի գտնիլ: Ել ինչ վիստելիւն, դուռդ կ'օտարտանք: Ել ինչ կշտամբանք: Այն պարզ պատճառով, որ իրենց անմիտ ըզձ՝ ըր ծածկեն և կեանքի կռուին իրենց անպատրաստ լինելը քողարկեն: Շարիկ թռչուններ... Բայց այսուհետև նոցա խօսքերը երբէք չեն կարող ինձ նմաններին խելքահան անել: Ես ինքս արդէն ամեն բան գիտեմ: Երկինքը տեսա՛յ, սեփական աչքով: Երկինք ճխացի, ինքս չափեցի, անկումն զգացի, բայց լաւ էր, որ դեռ կենդան մնացի: ալ միայն կրկին՝ ուրժերիս սասին ունեցած նախկին հաւատս ամրացաւ: Թող նոքա, որոնք, երկիրը սիրել չեն կարող երբէք պատրանքով ապրեն... Ես հասու եղալ բուն ճշմարտութեան: Նւ նոցա կոչին՝ էլ չեմ հաւատալ: Երկրի արաբած — երկրով եմ ապրում:

«Ուրորեց կրկին ու կծիկ դարձաւ, կպաւ սև քարին, շատ գոհ իրենից:

«Ամենի ծովը նոր փալլով շողաց և դիժ ալիքը զարկում էր ափին, լափին էր տալիս»:

«Նոցա բարձրագոյ, առիժ գոռոցը գոռող բաղէի երգն էր որոտում. ժալները նոցա ուժգնագին զարկից, դողում էին սարսում. դողում էր և երկինք ալդ անեղ երդից»:

«Բաջերի խենդութեան փառքն ենք մենք երգում»:

«Բաջերի խենդութիւն—ահա թէ որն է կեանքի դգօն ի մաստութիւն: Ո՛, անվեհեր բաղէ: Թշնամու կռում արիւնքամ եղար... Բայց կըզալ լետու մի օր, ժամանակ և քո ջերմ արեան ամեն մի կաթիլ, իրրե մի մի կալժ կեանքի խաւարում բորբոք կ'լաւուին և շատ խենդըլուկ, անվեհեր սրտեր սուրբ աղատութեան և հղօր լուսի անմիտ պապակով, կալրուին կըկիզուին»:

«Ի՛նչ յնաս թէ դու մեռար, գնացիր... Բայց լանդուգն և զօրեղ հոգով կռանուած երգերի ա՛յլ միշտ, դու միշտ կ'մնաս անմահ օրինակ և աղատութեան, անաղարտ լուսի անվեհեր կոչնակ»:

«Բաջերի խենդութեան փառքն ենք մենք երգում»...

* * *

...Լուռ է մեծ ծովի արեակ հեռււտին, տխրամած ալիք մաղձիկ ծփանքով ցայտ-ցրիւ եղած գալլա են, փարում ափի աւաղին. ես էլ լուռ, մնջիկ բաղէի մասին հինաւորաց երգը պատմող, պրծնող Ռահիմին եմ նայում. Ջրի ծփանքը լուսնի արծաթի սիրուն շողերով պճնուել է բոլոր... Սեր կաթնան մի կողմ, եռում է կամաց»:

Մի կայտառ կոհակ ափ է ցատկոտում և կարծես կռուի կանչողի ձայնով, աղմկով՝ խիզախ դիմում է ուղիղ Ռահիմի գլխին»:

—Է՛, ո՛ր ես գալիս... Դէ, կորիր, գնա,—երկիւղ աղղեւ լու ձեռքի շարժումով դիմում է նորան ծերուկ Ռահիմը և հլու, հնազանդ ալիքը կրկին դիմում է ծովը»:

Ինձ համար իսկի՛ ճիշտ ալիքների մարմնացած ոգի ծեր Ռահիմի խաղը ոչ ծիծաղելի, ոչ էլ սոսկալի չթուաց երբէք: Ամեն ինչ չորս դին տարօրինակ—կենդան, քնքուշ ու փափուկ, փաղաքուշ է թւում: Եւ նորն իսկ ծովը մինչ ալնչափ ազդու խաղաղ է, հանգիստ, որ դեռ ցերեկուան տապից չըզովցած լեռների հսկալ դէմքերին խաղցող իւր հուժկու կըրծքից շնչող զով հովը ծածկել, պահել է բաղմաթիւ, գաղտնի զօրաւոր ոլտեր: Եւ մուգ-կապտադուն երկնքի վրալ ոսկեշող աստղերն նկարէն լծերով ինչ որ վեհագուն առեղծուած են գրում, որ հեռու, ապագայ լալտնութեան անուշ, ազու լոխերով միտք խռովելու, հոգի թովելու գաղտնի ուժ ունին»:

Ամեն ինչ ներհում, քնած է խաղաղ. բայց ներհում է
 քարոտած՝ չափազանց զգաստ, և կարծէք, թէ ահա, մի վալը-
 կեան լետու ողջ բնութիւնը կըճխալ, խալտալ և անողն ու
 դաշնակ քաղցր մեղեգու ուժեղ ձայների կիոխուր իսկույն։ Եւ
 արդ ձայները կ'առատմեն, կ'սսեն բնութեան անվերջ, խոր
 դաղտնիքները, մեր մտքի առաջ կ'մկնեն, պարզեն և ապա,
 ինչպէս երաղ-ցնորքի տեսլական կրակ, կ'մարեն նորան, իսկ
 հոգին առած, կ'թուցնեն տանին իրենց հետ վերև՝ անսասման
 անհուն մոլգ-կապտուր եթեր, որտեղից նորա դէմ էնող աստղե-
 րի առկալծող շողեր՝ մի նոր չափնութեան նորնչափ վեհագորչ,
 նորասքանչ երգի ձայներ կըհնչեն...

8. 4.